BO‘LAJAK BOSHLANG‘ICH SINF O‘QITUVCHILARINING INKLYUZIV TA’LIMGA TAYYORGARLIGINI ONA TILI VA O‘QISH SAVODXONLIGI MASHG‘ULOTLARI ASOSIDA PEDAGOGIK DIAGNOSTIKA QILISH METODIKASI

Saparbayeva Shaxnoza Feruz qizi

Nizomiy Ganjaviy nomidagi O‘zbekiston Milliy pedagogika universiteti magistranti

Uralova Gulbahor O‘ktamovna

Boshlang‘ich ta’lim pedagogikasi kafedrasi dotsenti, PhD

Annotatsiya. Maqolada bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining inklyuziv ta’limga tayyorgarligini ona tili va o‘qish savodxonligi mashg‘ulotlari jarayonida aniqlash metodikasi asoslangan. Tayyorgarlik uch komponent — bilim, amaliy ko‘nikma va qadriyatli munosabat — bo‘yicha ko‘rib chiqilgan, diagnostik mezonlar, vositalar va uch bosqichli o‘tkazish tartibi taklif etilgan. Metodika talabaning o‘zini baholashidan ko‘ra uning aniq pedagogik vaziyatdagi faoliyatiga tayanadi.

Kalit so‘zlar: inklyuziv ta’lim, pedagogik diagnostika, bo‘lajak o‘qituvchi, ona tili, o‘qish savodxonligi, tayyorgarlik mezonlari, kuzatuv.

Аннотация. В статье обоснована методика педагогической диагностики готовности будущих учителей начальных классов к инклюзивному образованию на занятиях по родному языку и читательской грамотности. Предложены критерии, инструменты и трёхэтапный порядок проведения диагностики.

Abstract. The article substantiates a methodology for the pedagogical diagnosis of pre-service primary teachers’ readiness for inclusive education in native language and reading literacy classes. It proposes criteria, instruments and a three-stage procedure.

Kirish

“Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonun ta’lim olish huquqini barcha bolalar uchun, shu jumladan ta’lim ehtiyojlari alohida bo‘lgan bolalar uchun ham kafolatlaydi [1]. Xalqaro hujjatlarda esa inklyuziya bolalarni oddiy sinfga “joylashtirish” emas, balki ta’lim tizimini har bir bolaning ehtiyojiga moslashtirish jarayoni sifatida ta’riflanadi [2; 3]. Shu sababli oddiy

boshlang‘ich sinf o‘qituvchisi inklyuziv sinfda ishlashga tayyor bo‘lishi zarur, bu tayyorgarlikni esa oliy ta’limda shakllantirish va uning darajasini o‘z vaqtida aniqlash talab etiladi.

Boshlang‘ich sinfda inklyuziv amaliyotning asosiy sinov maydoni — ona tili va o‘qish darslari. Aynan shu yerda nutq rivojlanishida, o‘qish va yozishda qiyinchiligi bor, eshitish yoki ko‘rishida cheklovi mavjud, ona tilini endi o‘rganayotgan bolalar o‘qituvchidan eng ko‘p moslashuvchanlikni talab qiladi. Bo‘lajak o‘qituvchilarning tayyorgarligi esa ko‘pincha “inklyuziv ta’lim” fanidan olingan nazariy baho bilan o‘lchanadi, bu baho esa talaba real vaziyatda nima qilishini ko‘rsatmaydi. Mavjud qarama-qarshilik shundan iborat: inklyuziv tayyorgarlik amaliy faoliyatda namoyon bo‘ladi, diagnostika esa asosan bilimni tekshiradi.

Maqolaning maqsadi — bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining inklyuziv ta’limga tayyorgarligini ona tili va o‘qish savodxonligi mashg‘ulotlari asosida aniqlash metodikasini asoslash va uning tarkibiy qismlarini ko‘rsatishdir. Tadqiqotda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, modellashtirish va umumlashtirish usullaridan foydalanildi.

1. Tayyorgarlik tuzilmasi va diagnostika mezonlari

Pedagogik diagnostika diagnostika ob’ektini aniq belgilashdan boshlanadi. Biz inklyuziv tayyorgarlikni bo‘lajak o‘qituvchining ona tili va o‘qish darsida turli ehtiyojli o‘quvchilar bilan ishlash uchun zarur bilim, ko‘nikma va munosabatlar yig‘indisi sifatida ko‘ramiz. Bu yondashuv L. Shulmanning fan bo‘yicha pedagogik bilim g‘oyasiga [4] va inklyuziv amaliyotga oid o‘z-o‘ziga ishonch (self-efficacy) tadqiqotlariga [5] tayanadi.

Tayyorgarlik uch komponentga ajratiladi. **Bilimga oid** komponent til va o‘qish bo‘yicha qiyinchiliklarning turlari (nutq, o‘qish, yozuv, eshitish, ko‘rish bilan bog‘liq) va ularning darsdagi ko‘rinishini bilishni o‘z ichiga oladi. **Amaliy** komponent topshiriqni moslashtirish, ko‘rgazma va raqamli vositalarni tanlash, har xil darajadagi o‘quvchi uchun maqsad qo‘yish, sinf muhitini tashkil etish ko‘nikmalarini qamrab oladi. **Qadriyatli-motivatsion** komponent bolaning imkoniyatiga ishonish, hamkorlikka tayyorlik va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatidir.

1-jadval. Tayyorgarlik komponentlari, mezonlar va diagnostika vositalari

Komponent	Mezon (talaba nimani bajara oladi)	Vosita
Bilimga oid	Til va o‘qish qiyinchiliklari belgilarini farqlaydi; mavzu bo‘yicha mumkin bo‘lgan to‘siqlarni nomlaydi	Qisqa test; keys-tahlil (o‘quvchi daftari namunasi)
Amaliy	Bir ona tili topshirig‘ini kamida uch darajada moslashtiradi; o‘qish matniga tayyorlov va ko‘mak vazifalari tuzadi	Dars loyihasi; mikrodars; kuzatuv varaqasi
Qadriyatli-motivatsion	Har bir bolaning muvaffaqiyatiga ishonchini bildiradi; qiyinchilikda yordam so‘rashga va hamkorlik qilishga tayyorligini ko‘rsatadi	Munosabat so‘rovnomasi; refleksiv kundalik; suhbat

Har bir mezon uchun uch darajali tavsif (boshlang‘ich, o‘rta, yuqori) ishlab chiqiladi. Masalan, topshiriqni moslashtirish mezoni boshlang‘ich darajada talabaning topshiriqni soddalashtirib, mazmunini kamaytirishida, yuqori darajada esa mazmunni saqlagan holda uni bajarish yo‘lini (rasmli tayanch, bo‘g‘inlarga ajratilgan matn, og‘zaki javob imkoniyati) o‘zgartirishida ko‘rinadi.

2. Metodikaning uch bosqichi

Taklif etilayotgan metodika talabaning bir martalik sinovdan o‘tishini emas, balki o‘quv jarayoni davomida kuzatilishini nazarda tutadi. U uch bosqichdan iborat.

– Boshlang‘ich (kirish) diagnostikasi. Ona tili o‘qitish metodikasi kursining boshida bilim testi va munosabat so‘rovnomasi o‘tkaziladi. Maqsad — talabaning tayyorgarligi “past” ekanini isbotlash emas, balki guruhning dastlabki holatini bilish va o‘quv rejasini shunga moslashtirishdir.

– Joriy (jarayonli) diagnostika. Amaliy mashg‘ulotlarda talaba inklyuziv vaziyat berilgan topshiriqlarni bajaradi: masalan, o‘qish tushunish darajasi turlicha bo‘lgan to‘rtta o‘quvchi uchun bitta matn bo‘yicha vazifalar tizimini tuzadi; yozuvda disleksiya belgilari bor bolaning diktant ishini tahlil qiladi va tavsiya beradi. Ishlar kuzatuv varaqasi va mezonlar bo‘yicha baholanadi.

– Yakuniy diagnostika. Pedagogik amaliyot davomida talaba haqiqiy sinfda mikrodars o‘tkazadi, mentor o‘qituvchi va kafedra o‘qituvchisi uni bir xil mezon bilan baholaydi, talaba esa o‘z faoliyatini tahlil qiladi. Natijalar kirish diagnostikasi bilan solishtiriladi.

Bu tartibning afzalligi shundaki, u talabaning “nima biladi” savoliga qo‘shimcha ravishda “qanday ishlaydi” savoliga ham javob beradi va ikki baholovchi qo‘llanilganda baholash ishonchliligini oshiradi.

3. Ona tili va o‘qish mashg‘ulotlari asosidagi diagnostik topshiriqlar

Diagnostik topshiriq talabani real pedagogik vaziyatga qo‘yishi, bitta to‘g‘ri javobga emas, balki asoslangan qaror qabul qilishga undashi lozim. Quyida metodikaga kiritiladigan topshiriq turlari keltirilgan.

– **Keys-tahlil.** Talabaga 2-sinf o‘quvchisining diktant daftari namunasi beriladi (harflarni tushirib qoldirish, o‘xshash harflarni almashtirish). Talaba xatolarning ehtimoliy sabablarini aniqlaydi, qo‘shimcha ma’lumot so‘raydi va keyingi darsga mo‘ljallangan qadamlarni belgilaydi. Bu topshiriq “qiyinchilik” va “beparvolik”ni farqlay olish ko‘nikmasini ko‘rsatadi.

– **Topshiriqni moslashtirish.** Bir o‘qish matni (masalan, hikoya) bo‘yicha: tayanch (rasm bilan savolga javob), o‘rta (voqealar ketma-ketligi) va yuqori (muallif fikriga munosabat) darajadagi uch xil savol tuzish. Mezon — mazmunning saqlanishi va barcha o‘quvchi bir maqsad sari harakat qilishi.

– **Mikrodars.** Sinfda 15 daqiqalik ona tili parchasi (masalan, “Bo‘g‘in” mavzusi) o‘tkaziladi; spetsifik vaziyat oldindan beriladi (bir o‘quvchi sekin o‘qiydi, boshqasi tilni endi o‘rganmoqda). Kuzatuvchi bolalarni jalb qilish yo‘llari, savol berish usuli va vaqtni taqsimlashni baholaydi.

– **Refleksiv kundalik.** Talaba amaliyot davomida “bugun kim qiynaldi, nima qildim, nimani boshqacha qilgan bo‘lardim” savollariga qisqa yozuv yuritadi. Bu qadriyatli komponentni va o‘z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatini ochib beradi.

4. Mezonlarning daraja tavsifi

Kuzatuvchilar bir xil baholashi uchun har bir mezon bo‘yicha daraja tavsifi oldindan yoziladi. 2-jadvalda “topshiriqni moslashtirish” mezoni misolida bunday tavsif keltirilgan; qolgan mezonlar ham shu tartibda ishlab chiqiladi.

2-jadval. “Topshiriqni moslashtirish” mezonining daraja tavsifi

Daraja	Talaba faoliyatining belgilari	Misol (o‘qish matni bo‘yicha)
Boshlang‘ich	Topshiriqni soddalashtiradi yoki bir qismini olib tashlaydi; maqsad bolaga qarab o‘zgaradi	Qiynalayotgan bolaga savollar soni kamaytiriladi, mazmun yengillashtiriladi
O‘rta	Mazmunni saqlab, bajarish usulini o‘zgartiradi; kamida ikki daraja tuzadi	Matn bo‘g‘inlarga ajratib beriladi, javob og‘zaki yoki rasm orqali qabul qilinadi
Yuqori	Uch va undan ortiq darajada bir maqsadga yo‘naltirilgan tizim tuzadi; qo‘llab-quvvatlash vositasini asoslaydi, uni asta-sekin kamaytirish rejasini beradi	Tayanch, o‘rta va ijodiy savollar bitta maqsadga bog‘langan; ko‘mak (rasm, lug‘at) darslar davomida kamayib boradi

Daraja tavsifi talabaga ham ochiq beriladi: u o‘zidan nima kutilayotganini oldindan biladi va keyingi darajaga o‘tish uchun nima qilish kerakligini ko‘radi. Bu diagnostikani nazorat vositasidan o‘qitish vositasiga aylantiradi va tayyorgarlikni baholash o‘zi ham o‘rganish jarayonining bir qismi bo‘lishini ta’minlaydi [6].

5. Natijalarni talqin qilish va ulardan foydalanish

Natijalar rasmiy baho qo‘yish uchun emas, o‘qitishni takomillashtirish uchun ishlatilishi kerak. Har bir talaba uchun uch komponent bo‘yicha “tayyorgarlik profili” tuziladi: masalan, bilimi yuqori, ammo topshiriqni moslashtirishda qiynalayotgan talaba uchun qo‘shimcha amaliy mashqlar, munosabat darajasi past bo‘lgan talaba uchun inklyuziv sinfda kuzatuv va suhbat tavsiya etiladi. Guruh darajasida esa eng ko‘p uchraydigan qiyinchiliklar (masalan, o‘qish tushunishni qo‘llab-quvvatlash vositalarini tanlay olmaslik) keyingi mashg‘ulotlar mavzusini belgilaydi.

Shu bilan birga, metodikani qo‘llashda bir nechta ehtiyot choralari zarur. Birinchidan, o‘zini baholash so‘rovnomalari odatda natijani oshirib ko‘rsatadi, shu sababli ular kuzatuv va ish mahsuli bilan to‘ldirilishi lozim. Ikkinchidan, kuzatuvchilar mezonlarni bir xil tushunishi uchun ular bilan oldindan kelishuv yig‘ilishi o‘tkazilishi kerak. Uchinchidan, shaxsiy ma’lumotlar va talabaning refleksiv yozuvlari maxfiy saqlanishi zarur. To‘rtinchidan, bunday diagnostika talabani saralash uchun emas, balki unga yordam berish uchun ekanini ochiq tushuntirish muhim [6].

Xulosa

Bo‘lajak boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining inklyuziv ta’limga tayyorgarligini aniqlashda faqat nazariy bilim tekshiruvi yetarli emas: tayyorgarlik ona tili va o‘qish

darslaridagi aniq pedagogik vaziyatlarda namoyon bo‘ladi. Taklif etilgan metodika bilim, amaliy ko‘nikma va qadriyatli munosabat komponentlari bo‘yicha mezonlar, keys-tahlil, topshiriqni moslashtirish, mikrodars va refleksiv kundalik kabi vositalar hamda uch bosqichli o‘tkazish tartibini birlashtiradi. Metodikaning samaradorligini aniqlash uchun uni bir necha guruhda sinovdan o‘tkazish va natijalarni kirish hamda yakuniy diagnostika bo‘yicha taqqoslash keyingi tadqiqotning vazifasi bo‘lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni, 2020-yil 23-sentabr, O‘RQ-637-son.

2. The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. – Paris: UNESCO, 1994.

3. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris: UNESCO, 2017.

4. Shulman L.S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching // Educational Researcher. – 1986. – Vol. 15, No. 2. – P. 4–14.

5. Sharma U., Loreman T., Forlin C. Measuring teacher efficacy to implement inclusive practices // Journal of Research in Special Educational Needs. – 2012. – Vol. 12, No. 1. – P. 12–21.

6. Black P., Wiliam D. Assessment and classroom learning // Assessment in Education. – 1998. – Vol. 5, No. 1. – P. 7–74.